

Пеѝо Колев

БОМБАРДИРАНА СОФИЯ

СОФИЯ
2024

Бомбардировката на София на 30 март 1944 г., заснета от борда на американски самолет, хвърлени са над 3000 разрушителни бомби от 250 до 1500 кг.

Уводни думи

Седем години след първото издание у нас все още няма разбиране за важността на бомбардировките над София. Тази трагедия не е просто наказателно за една провалена политика, а част от поредица планирани действия, имащи за цел да обезсилят страната, превръщайки я в беззащитна плячка. Ето защо е важно тази книга да достигне до по-широка, но и млада аудитория, каквато е тази на сдружение „Българска история“.

От автора

СОФИЯ, СЕПТЕМВРИ 2024 г.

В ТЪРСЕНЕ

ТРЯБВА ДА СЪМ БИЛ около десетинагодишен, когато за пръв път чух за бомбардировките в София. Уловена фраза край масата на възрастните, около която се въртях винаги, когато имахме гости, въпреки настойчивите погкани да си уда в стаята. Вероятно разговорът се е въртял около скорошен ремонт вкъщи, не помня с точност, но това, което се е запечатало и до днес в съзнанието ми, е обяснението за липсващата гипсова розетка в средата на тавана, където виси полилеят – в другата половина на хола беше непокътната. Паднала била по време на бомбардировките. Моля? Какви бомбардировки, кога е било това? Единственият отговор, който получих тогава, беше, че това се е случило по време на войната. Може би някому тази случка ще се стори съвсем незначителна и дори неуместно лековата, така, както изглеждаше и на мен, докато обмислях с месеци съдържанието на този албум. Сигурно е така, но за един хлапак на десет, за когото домът е център на целия му обозрим свят, думи като война и бомбардировки са извън реалностите на детството – семейство, училище, игри и простете нарочното повторение, дом. Ясно е, че тогава не ми обясниха нищо, но човешкото

любопитство се оказва по-устойчиво от паметта. Образователната система от средата на 80-те не беше предвидила отговори на въпроси, възникнали извън официалната линия на идеологическия бульон, с който ни захранваха, а той беше блудкава и безвкусна смес от пропаганда и изкривен патриотизъм, забъркани с полустини и откровени лъжи. По-късно разбрах, че дори безвкусното може да остави траен спомен у мисловните рецептори и това е усещането, че си живял в заблуда. Изглежда, че системата действаше добре, защото отговор не намерих никъде, сякаш всички бяха забравили.

Една или две години след това попаднах на една детска книга с интригуващото заглавие „Бандата търси Африка“. Задигнах я от училищната библиотека, може би не умишлено, но още не съм я върнал. Тя беше първата книга за бомбардировките, която прочетох. Накратко сюжестът представляваше приключението на една момчешка банда в следвоенна София и най-важното – „набезите на бандата“ в руините от бомбардировките! Тук по-възрастните читатели ще ме извинят, защото ще направя едно уточнение, специално за цифровите поколения след

нас. Някога, не толкова отдавна, когато ние растяхме, нямаше интернет и компютри, а телевизията беше черно-бяла и започваше да излъчва в късния следобед до около полунощ. Това не беше кой знае каква беда, защото така или иначе нямаше нищо годно за гледане, както и сега. Децата на моето време изкарваха почти цялото си детство навън, още повече че почти нямаше движение и улиците бяха свободни за всякакви игри. Момчетата обикновено се деляхме на банди, въоръжени с прашки, тръби за фунийки и какви ли не оръжия, общо взето забавления с милитаристичен уклон. Завладявахме територии – задните дворове на кооперациите, мазета, бараки и всичко, което можеше да мине за военна цел. Правехме си лъкове, арбалети и гървени мечове, а изключителна ценност бяха пистолетите с капсули и уменията да правиш димки или някакви бомбички. Света обаче откривахме чрез книгите. Ето защо, макар да знаех, че това е роман и е твърде вероятно да е изцяло художествена измислица, аз се впуснах по следите на бандата. Уви, всичките ми експедиции около Централната софийска баня в търсене на описания германски оръжеен склад, поразен от бомба, но с таен достъп, в крайна сметка завършваха с пълен неуспех. Въпреки това дълбоко в себе си бях уверен, че в основата си разказът почиваше върху някаква истина, само трябваше да я открия. Как бих могъл да зная, че това ще отнеме три десетилетия?

Вероятно читателят вече е на път да се отегчи, очаквайки подробен исторически разказ за събитията. Нека оставим това на историците, защото едва ли има много да се добави към задълбоченото документално изследване на Румен Руменин „Летящи крепости над България“ (1990 г. първо, 2009 г. второ издание) например. Безценен източник на информация, проследяващ педантично хронологията на този зловещ временен отрязък. Вероятно тази книга е най-сериозният (и единствен) опит за исторически летопис по темата с бомбардировките досега.

С времето у мен някак се оформи впечатлението, че може би тези бомбардировки не са били кой знае колко тежки, вероятно няколко рейда, незначителни жертви и разрушения – нищо съществено от гледна точка на писаната история. Точно такава тегло им беше отмерила везната на публичната историография. Та нима не сме виждали снимки от разрушения Берлин, от горя-

щия Лондон, като че ли не виждаме такива картини ежедневно от всички днешни войни? Добре знаем как изглеждат. Градове в руини, бедстващи окаяни хора, нарамили оскъдното си спасено набързо имуществото. Виждаме това всеки ден, дори толкова сме свикнали с лекката, та сякаш сме предозирали до степен на безразличие и досада. Сетивно преситени от информация и разглежени от битова презадоволеност, ние, днешните човеци, сякаш изобщо не си даваме сметка колко крехка е цивилизационната тъкан, изграждаща нашето съвременно общество. Комфортът на денника ни е превърнал в мрънкащи потребители, чийто най-голям кошмар е липсата на интернет. Стремешът към хедонизъм и притежание на безсмислени вещи е мярка за обществен статус, неугържимият поток от информация е подменил нуждата от знание. Вече нищо не може да ни изненада, сякаш сме видели всичко. Странно колко противоречива е нашата нагласност спрямо предшествениците ни. В една и съща степен сме способни великодушно да ги подценим, но същевременно носталгично да ги митологизираме. Впрочем същото снизходително високомерие получават и поколенията след нас, защото те: не четат колкото нас, не учат колкото нас и изобщо те... не са като нас. Колко сме наивни и самонадеяни в обобщенията и оценките си. Съзнавам, че отклоних читателя в блата от клишета и патетика, но ако в столицата ни е имало такива разрушения, то ние щяхме добре да го знаем, нали?

След 1990 г. у нас имаше бум в издаването на всякаква историческа и мемоарна литература, която преди това е била политически непригодна. Някои книги бяха преиздадени със своите цензурирани части, които твърде често съставляваха основното им смислово съдържание. Някъде в началото на новото хилядолетие вече бях изчел спомените на летците, защитавали небето над София – „Ние бранихме тебе, София“ на Стоян Стоянов и „Орли над България“ в две части – „Тревожно небе“ и „Огнено небе“ на Михаил Григоров. Към онзи момент тези книги създаваха най-пълната и единствена картина за бомбардировките, която можех да си представя. Но колкото и да напънах въображението си, аз не можех да видя тази картина. Тя се разпадна при всеки опит да я изуча в детайли, и се превръщаше в невъзможен колаж от черно-белите руини на разрушен Берлин, закърпени с цветни

импресии от днешна София. Не се получаваше. В книгите нямаше подобни фотографии, но поне преживяното от тези мъже, запечатано в техния драматичен разказ, категорично изключваше възможността опустошителните бомбардировки да са някаква градска легенда.

Пробивът дойде с лентата на Цанко Лавренов. Първите кадри от бомбардирана София, които виждах в живота си. Всъщност още тогава, повече от декада назад, ми хрумна и заглавието – „Бомбардирана София“ (без да имам понятие, че Лазар Добрич е избрал това заглавие още в 1946 г.). Естествено, нямаше какво друго да е. Часове наред пред екрана, докато залича всички дракотини, които пресичаха повърхността на филма, кадър по кадър. Вечер потъвах в апокалиптичните пейзажи на разрушената столица, докато гонем се опитвах да различа следите от пораженията в безкрайни обиколки на заснетите места. Внукът на художника – Лаврен, от когото бях взел лентата, дори ми даде „Лайка“-та, с която беше заснета, за да изцракам няколко филма (семейството пазеше и фактурата, с която художникът е купил камерата през 1942 година). Изкушавах се да повторя всички кадри, но бързо се отказах, давайки си сметка, че повечето от тях са заснети от сгради, които тогава са били руини, а днес изобщо не съществуват – като прословутата улица „Търговска“, чието място сега заема комплексът на бившия Партиен дом. Нямаше начин да пресъздам точно високата перспектива и гледната точка. Решихме да ги публикуваме в интернет, написах кратък увод със същото заглавие, анотации към всеки кадър (повечето грешни) и малката виртуална изложба за броени дни се разпространи като епидемия. По-късно последва изложба в Националната художествена галерия. Така, без да имам представа, започна работата ми по този албум. Години наред това бяха единствените фотографии от бомбардировките на София в интернет.

Вече съществуваше „Изгубената България“ и светът на историческата фотография постепенно превземаше живота ми. Сайтът, който бях създал, започна да моделира мен самия и в замяна на възможността да пътувам назад във времето, ме обсебваше и присвояваше почти всяка минута от настоящето. Като във визуална наркоза жадно поглъщах хиляди кадри, застинали в

миналото. Един невъзможен пъзел, който упорито се опитвах да подредя и колкото повече парченца откривах, увеличавах броя на липсващите. Понякога тази паралелна вселена от замръзнали във времето мигове открехваше тесен процеп и ми предлагаше възможност да надзърна – чрез случайно попаднали самотни фотографии, на чийто заден план се виждаха разрушенията, някои от тях с трогателни посвещения на гърба като „Нашият дом след бомбардировките“. Започнах да се чужая защо толкова рядко намирам снимки, като тези на Цанко Лавренов. Впрочем впоследствие установих, че той ги е заснел една-две години след самите бомбардировки. Така или иначе въпросът оставаше висящ. Имаше ли такива фотографии изобщо? Бях сигурен, че има. Не след дълго се натъкнах на следа. Тъй като с времето сайтът ми се беше институционализирал, потокът фотографии от семейни албуми, лични и публични архиви от всякакъв характер стана неугържим. Почти не се налагаше да търся, те ме намираха сами, сега проблемът беше да се отдели важното и интересното, а това определено беше непосилна задача за сам човек. И все още е. Освен снимки работата по сайта ми донесе десетки познанства с всевъзможни любители и ентузиасты, с много от които ме свърза в близко приятелство. С някои от тях обменяхме снимки, обикаляхме по битази, антиквариати и всякакви потенциални източници, места и хора. Едно от тези търсения ме отведе в библиотеката на бившия „Дом на българо-съветската дружба“, която официално не функционираше. Поради някакви причини там се намираше неясно каква част от архива на вестник „Работническо дело“. Наред с другите находки изрових и няколко кутии с редакционни фотоматериали, предимно преснимани исторически фотографии, сред тях и тридесетина кадъра от бомбардировките. За съжаление, немарливо репродуцирани, с лошо качество, но за нуждите на социалистическата преса качество не беше необходимо. Пресних ги за трети път, все пак можех да ги ретуширам дигитално. Към тях имаше и ксерокопие на ръкописен списък от номерирани анотации, озаглавен „Разрушенията в София след съюзническите бомбардировки на 10 януари 1944 г., фотограф Иван Коларов“. Разбира се, самите снимки не бяха номерирани и трудно установихме съответствията със списъка, но не заради лошото качество, а поради

БОМБАРДИРАНА
СОФИЯ

1943 – 1944

Бомбардировките над София започват на 14 ноември 1943 г. и приключват на 17 април 1944 г. Извършени са общо тринадесет рейда, като най-тежките са на 10 януари и 30 март 1944 г., когато бомбардировките са двойни – дневни и нощни. При въздушните нападения загиват най-малко 1136 души, а са ранени над 1100. Разрушени са 12 567 сгради, сред тях: 10 002 жилища (общият брой на жилищните сгради към 1934 г. е 31 102), 1684 магазини и складове, 369 работилници, 248 държавни и обществени учреждения, 128 индустриални постройки, 40 учебни заведения, 39 фурни, 24 болници и казарми, 19 театри и хотели, 14 черкви и 11 моста. Унищожени са 50% от трамвайния парк, релсовият път и електроразпределителната мрежа. Разрушен е и главният во-

ден резервоар при Семинарията. Успешните бомбени попадения в града са минимум 1530. Поразени са 35 000 кв. м улични настилки, 9500 л. м бордюри, 15 000 кв. м тротоарни площи. Канализационната и водопроводната система са прекъснати на повече от 3000 места.

Предполага се, че общо над България са хвърлени около 50 000 бомби, повече от половината от които над София. Обикновено дневните бомбардировки са провеждани от американските ВВС, а нощните от британските. Използвани са различни видове бомби – разрушителни, запалителни, за живи цели и др. Теглото им варира от 12 – 13 kg запалителни до 2-тонни, като тази, открита невзривена до входа на старата Зоологическа градина след бомбардировките на

10 януари 1944 г., превърнала се в атракция за фотографирани с невиджаните си размери. В следвоенните години при изкопни и строителни дейности многократно са откривани невзривени бомби, най-голямата от които е вероятно 300-килограмовата, намерена под ул. „Гео Милев“ през месец юни 1992 г.

За по-добра ориентация при някои от фотографиите – предимно на места, улици и сгради, които не съществуват, в анотациите им има номерация, която показва точното им местоположение на картата в края на книгата, отбелязно с бяла цифра върху черен маркер.

За улеснение е използвана сегашната номерация при съществуващите улици, старите им имена и днешните, изписани в скоби.

Сградите на мястото на
днешния хотел „Радисън“

◀ Доброволци от ПВХЗ пред Студентския дом и къщата на д-р Моллов

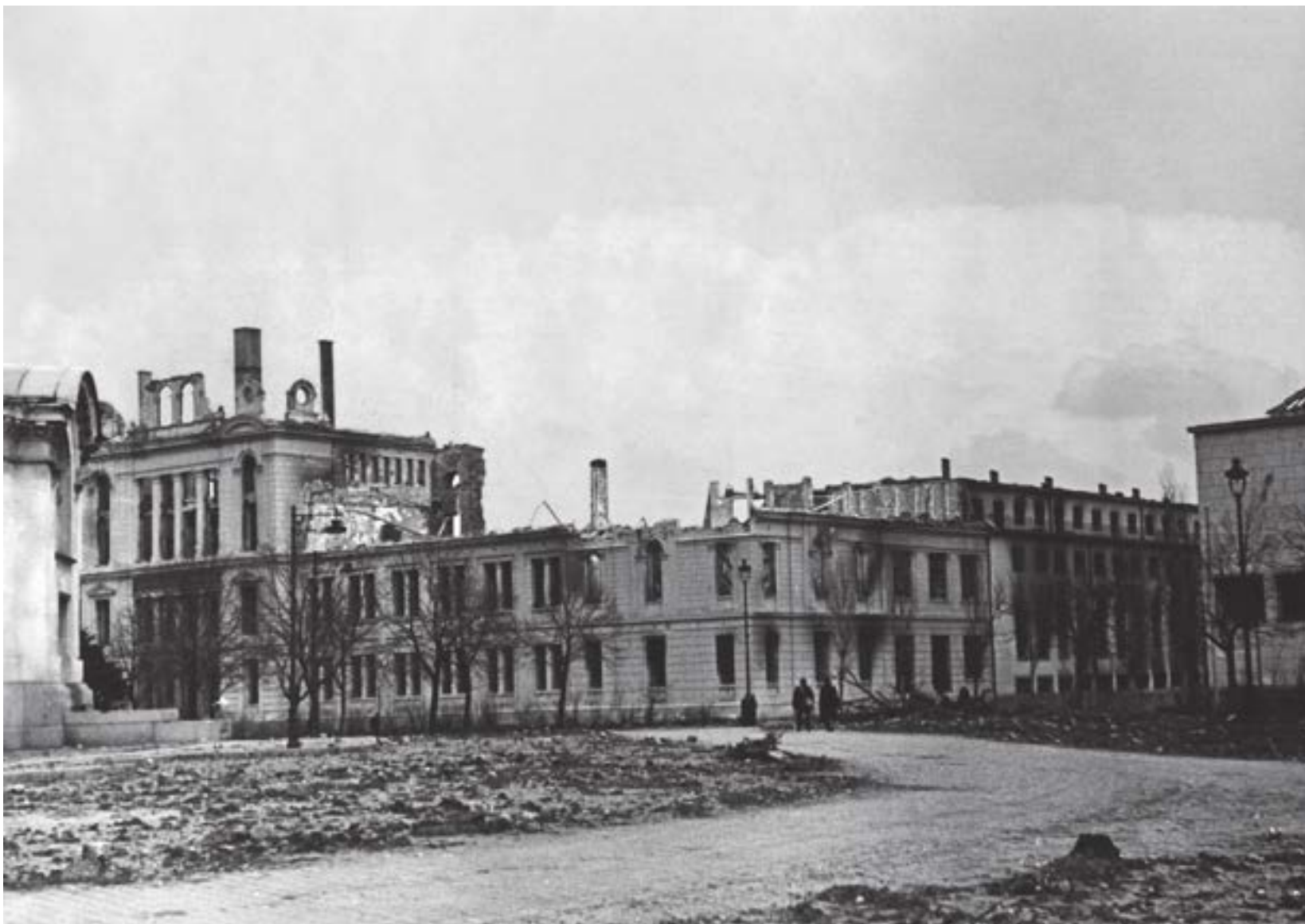
▲ Парламентът след 10 януари 1944 г.

БАН и Министерството
на външните работи и
вероизповеданията

Държавната печатница

◀ Държавната печатница

▶ Картографският институт,
бул. „Цар Освободител“ № 9
и ул. „Париж“

◀ Бул. „Цар Освободител“ № 8
и ул. „Г. Бенковски“

▶ Царският природонаучен музей,
бул. „Цар Освободител“ № 1
и ул. „Г. Бенковски“

1944 – 1947

Възстановяването на София продължава близо десетилетие. Изчисленията на отечественофонтовската власт сочат, че загубите от бомбардировките в София са в размер на 24 милиарда лева, макар да е трудно приравняването им към днешната стойност на лева поради вариращата инфлация след войната и паричните реформи. Към 1946 г. са разчистени и ремонтирани (и преименувани) основните пътни артерии. Извозени са 16 000 куб. м пръст и отпадъци, произведени са 500 000 павета, 6 800 куб. м ломен камък, 10 000 л. м бордюри, 15 000 кв. м тротоарни плочи. Ремонтирани са сградите на Народния театър, Народното събрание и някои министерства. Вследствие на бомбардировките завинаги изчезват улиците „Търговска“, „Знеполе“, „15 ноември“, „Дрин“, „Арда“, „Нишка“ и т.н. Улица „Търговска“ е била с дължина около 300 м., Пасажът „Св. Никола“

(днес ЦУМ и Министерски съвет) и районът между улиците „Съборна“ (бивша „Клементина“), „Княз Александър I“, пл. „Света Неделя“ и бул. „Княз Дондуков“ (бившият Партиен дом, Президентството и хотел „Шератон“) стоят с години в развалини, приблизителната им обща площ е 56 000 кв. м. Всички улици в този участък са били настлани с жълти павета. Към 1945 г. само административните сгради, полежащи на събаряне, са с площ над 37 000 кв. м, а тези, които са предвидени за възстановяване 134 000 кв. м. Частните сгради, предвидени за събаряне, са повече от 2000. Само между улиците „Александър I“, „Алабин“, пл. „Св. Неделя“ и пл. „Бански“ унищожените частни търговски обекти, кантори, манифактури, складове и т.н. са над 800. През 1945 г. се учредява Дирекция по възстановяване и изграждане на София (ул. „Московска“ № 5), но дейността ѝ до 1947 г. е оценена като незадоволителна.

Поетапно са възстановени електрическата и релсовата мрежа на трамваите, с помощта на които се осъществява разчистването и превозването на отломките. Поради затруднено или липсващо водоснабдяване са разкрити временни обществени чешми на местата на естествените минерални извори като този при Централна баня. Към месец юни 1947 г. са сменени 3000 м водопроводни и 10 000 м канализационни тръби, когато наличностите се изчерпват и за останалите предвидени още 30 000 м се чака внос от чужбина. За три години пътно-паважният отдел на Столична община успява да възстанови напълно 22 улици с обща площ 37 260 кв. м и три от разрушените мостове. Любопитна подробност е, че в началото на 1947 г. (преди национализацията) ремонтрането на 51 улици с обща площ 81 717 кв. м е договорено с частни предприемачи.

◀ Разрушаване на оградата на Двореца

Бул. „Маршал Феодор Толбухин“
(„Васил Левски“) и ул. „Юрий Венелин“

Карты и приложения

Точното местоположение на някои от фотографиите в книгата

1	14, 16, 176 (Застрахователно дружество „Балкан“)	17	53
2	18, 20, 30	18	92, 93, 201
2а	28	19	142
3	19, 22, 204	20	143, 198
4	21	21	144
5	23	22	145, 146
6	25, 26	23	146
7	26, 27 (Електрическо дружество за София и България)	24	147
8	27, 29 (хотел „Юнион палас“)	25	148
9	31, 32, 37, 39, 50 (хотел „Империал“)	26	149
10	32, 33, 35, 36 (хотел „Континентал“)	27	150
11	38	28	152
12	40, 41, 42, 43 (Ротондата „Св. Георги“ и площада около нея)	29	154, 205
13	42 (Софийска митрополия)	30	155, 157
14	44, 48, 49, 50, 51 (Централно еврейско училище)	31	156, 157
15	45, 46, 47 (Библиотека на Софийската митрополия)	32	177
16	48, 49, 50 (Св. Николай Стари)	33	158, 159

Пояснения за някои от заличените улици и места

УЛИЦА „ТЪРГОВСКА“

Улицата е била с обща дължина около 300 м. Започвала е от пл. „Александър I“ и достигала до бул. „Княз Дондуков“, като в тази отсечка се е наричала „Княз Борис Търновски“ (по нея минавал трамвай, който идвал от ул. „Александър I“ и завивал по бул. „Княз Дондуков“), впоследствие за удобство това име постепенно отпаднало от справочниците и улицата е била наричана „Търговска“ в цялата си дължина. В продължението си от бул. „Княз Дондуков“ „Търговска“ достигала до пл. „Бански“. Общо улицата е имала 35 адресни номера, като обектите, регистрирани на тях, варирали около 120. Била е покрита с жълти павеа. Обиколката на застроената площ в границите пл. „Александър I“, ул. „Московска“, бул. „Княз Дондуков“, ул. „Знеполе“ и ул. „Леге“ е била ок. 300 м, като приблизителната площ е била 10 000 кв. м.

УЛИЦА „ЦАР КАЛОЯН“

Улицата е в днешните си очертания, с изключение на частта от ул. „Клементина“ („Съборна“) до бул. „Княз Дондуков“. В тази отсечка ул. Цар Калоян е пресичала каре от сгради с граници пл. „Св. Неделя“, бул. „Княз Дондуков“, ул. „Клементина“ („Съборна“) и ул. „Леге“. В центъра на това каре е имало малък площад, където както и днес е била ротондата „Св. Георги“. С тази разлика, че тогава сградите са били частна собственост – кантори, магазини, пивници и т.н. Общо за цялата улица регистрираните обекти са били ок. 120. Обиколката на карето е била ок. 600 м с площ ок. 19 000 кв. м.

ПАСАЖ „СВЕТИ НИКОЛА“

Пасажът е представлявал затворен триъгълник от сгради, които оформят малък площад с пазар. Всяка от страните му е имала в центъра си проход към площада. Функцията му е била изключително търговска. Границите му са били бул. „Княз Дондуков“ с проход, съвпадащ с изхода на ул. „Цар Калоян“; бул. „Мария Луиза“ с проход срещу ул. „Трапезица“, ул. „Търговска“ с проход от края на пл. „Бански“. Обиколката му е била ок. 600 м, площта ок. 19 000 кв. м. Агресно регистрирани на пасаж „Св. Никола“ са били около 100 търговски обекта, разпределени на 23 номера. Много от търговските обекти са били сергии на площада, където е имало постоянен пазар за цветя.

УЛИЦА „15 НОЕМВРИ“

Улицата е започвала от средата на ул. „Знеполе“, като е достигала до първата част на ул. „Търговска“ (ул. „Княз Борис Търновски“). Дълга ок. 50 м, тя е имала 6 адресни номера с регистрирани 25 търговски обекта.

УЛИЦА „ЛЕГЕ“

Търговската площ на улицата е била по-дълга от днешната с близо 240 м, поради което ул. „Леге“ е своеобразен рекордьор по регистрация на търговски обекти в района – не по-малко от 215. Известна със своите базари „Дишков“, „Елит“, „Меркурий“ и с многото магазини, улицата е била популярно място за пазаруване и разходка.

УЛИЦИТЕ „АРДА“, „ДРИН“ И „МАРИЦА“

Тези улици са се намирали в пентагона, оформен от улиците „Търговска“, „Триадица“ и „Сердика“, бул. „Княз Дондуков“ и пл. „Бански“. Улица „Арда“ започвала от началото на ул. „Търговска“ (след бул. „Княз Дондуков“) и излизала на ул. „Сердика“. Дължината ѝ е била ок. 50 м, като на 4 номера са били регистрирани 18 търговски обекта. Улица „Дрин“ започвала малко след ул. „Арда“ от ул. „Търговска“ и излизала на ул. „Триадица“, като на 5 номера са били регистрирани 11 търговски обекта. Нейната дължина също е била 50 м. Улица „Марица“ е свързвала двете странични улици „Арда“ и „Дрин“ под формата на буквата Н. Дължината ѝ е била не повече от 40 м с 3 адресни номера и 12 търговски обекта. Общата обиколка на пентагона е била около 400 м с площ 8000 кв. м.

УЛИЦА „ЗНЕПОЛЕ“

Улица „Знеполе“ е започвала от пл. „Александър I“ от края на централната фасада на БНБ, покрай Археологическия музей и е достигала до ул. „Леге“ (приблизително там, където днес е входът на Президентството). Дължината ѝ е била ок. 80 м с 3 адресни номера и 9 регистрации на обекти, сред които и самият музей.